

Исидора С. САВИЋ

Музеј града Београда

ЕТНОГРАЋАНСКИ МОДЕРНИЗАМ: ФОЛКЛОРНИ МОТИВИ У ДЕЛУ БЕТЕ ВУКАНОВИЋ

Сажетак: У дугој професионалној каријери, сликарка, ликовна педагошкиња и карикатуристичка Бета Вукановић развила је широк тематски репертоар, који обухвата портрете, актове, жанр-сцене, слике оријенталног и интимно-стичког садржаја.

Посебну целину у њеном богатом уметничком опусу чине фолклорни мотиви заступљени на сликама свакодневног живота жене и деце са села. Приказани на пољу, приликом бербе или у ретким тренуцима доколице, анонимни модели одевени у народне ношње, оличење су идеала изворног, неисквареног *народској* живота. Настали као последица сликаркиних бројних путовања по оновременој Југославији, али и родној Баварској, ови идеализовани портрети и исечци из сеоске свакодневице *створени* су призори који, наизглед, почивају на документаристичкој вредности аутентичних физиономија и костима.

Изведени у духу етнограђанског модернизма, који се темељи на извесној тензији између „традиционалног“ садржаја и „модерног“ ликовног израза, фолклорни сижеи Бете Вукановић сродни су етнограђанским представама сликаркиних савременица, попут Надежде Петровић, Данице Јовановић, Зоре Петровић и других, које су на идиличним призорима сеоског живота тежиле да дочарају „романтизам поднебља“, карактеристичан феномен српске уметности и визуелне културе првих деценија 20. века.

У стваралаштву Бете Вукановић овакви призори не представљају искључиво намеру да се у слици садашњег тренутка као одредници модерности истакне *етнос*, већ указују и на благонаклон поглед европског „другог“ на србијанске „слатке фолк мотиве.“

Кључне речи: Бета Вукановић, етнограђански модернизам, фолклорни мотиви, слике народског живота, село, европски „други“

У студији посвећеној идентитету/има жене у српском сликарству између два светска рата историчар уметности Никола Ивановић уводи у употребу неологизам *етнограђански модернизам*.² Аутор се ослања на теорију Антонија Смита (Anthony Smith), који национални идентитет сагледава у кључу грађанског и етничког модела настанка нације.³ Ивановић формира нову синтагму спајањем „грађанског“ као концепта доведеног у везу с модерношћу и „етничког“ поистовећеног с традицијом и прошлошћу.⁴ Док се грађански облик националног идентитета односи на европско искуство, етнички указује на *етнос* као корен сваке нације, али и сегмент сопства типичног за источну Европу.⁵

Спој супротстављених полова Исток–Запад, традиционално–модерно, урбано–рурално представља основ на којем почива ликовна поетика етнограђанског модернизма. Као један од могућих *модернизма* српске и југословенске уметности 20. века,⁶ онај етнограђански је у слици садашњег тренутка истакао етничку компоненту или је „представљао сусрет ова два модела у јединственом простору слике“.⁷ Томе у прилог сведоче бројна сликарска остварења водећих уметника и уметница српске и југословенске модерне, који су на себи својствен начин имплементирали концепт овог вида модернизма у властити опус и/или га интерпретирали у аутентичном кључу. Трагове таквог тематског оквира могуће је пронаћи у опусу Ђорђа Крстића, Надежде Петровић, Зоре Петровић, Саве Шумановића, Бете Вукановић и других уметника који су стварали на српском и југословенском културном простору у првим деценијама 20. века.⁸

Зачеци интересовања за народ и народску културу сежу у 19. век, у време формирања националних држава у Европи. Народ тада постаје основни елемент у грађењу нације,⁹ али и пратеће визуелне културе. Спознаја народа и његових обичаја чини окосницу нације, а за уметнике представља важан национални задатак.¹⁰ Проучавање и приказивање народних типова, као и интерпретација етнографске грађе¹¹ успостављају се као кључни фактор за дефинисање свести народа о националној прошлости и традицији.

У другој половини stoleћа и у Кнежевини/Краљевини Србији јавља се потреба за истраживањем, проучавањем и презентовањем историјских, умет-

1 Citirano prema: P. Vasić, *Motivi Bete Vukanović*, Beograd, 1966, nepaginirano.

2 Н. Ивановић, *Идентитет(и). Представе жена у српском сликарству (1918–1941)*, Нови Сад, 2021, 49.

3 A. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd, 1998, 23–28.

4 Н. Ивановић, *нав. дело*, 49.

5 A. Smit, *нав. дело*, 23–28.

6 О плурализму модернизма у српској и југословенској уметности 20. века, опширније у: Л. Мереник, *Модернизми – континуитет и сучељавања*, Нови Сад, 2017, 14–17.

7 Н. Ивановић, *нав. дело*, 49.

8 *Истио*, 53.

9 Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд, 123.

10 *Истио*, 125.

11 *Истио*.

ничких и природних особености земље.¹² Народ постаје значајан топос путописне литературе, етнографских истраживања, али и предмет интересовања ликовних уметника. У то време се развија и пракса визуелизације народних типова код Срба у различитим ликовним медијима.¹³ Представе народа и сцене из његовог живота биле су тема многих српских сликара, који су се отиснули на путовања широм земље. Вођени захтевима државних и црквених поглавара и/или институција културе, уметници обилазе ослобођене крајеве Србије и прикупљају теренску грађу. Димитрије Аврамовић, Стеван Тодоровић, Ђока Миловановић, Милан Миловановић и Владислав Тителбах истакнути су уметници, који су у 19. веку своје истраживачке подухвате спроводили за време уметничких путовања и своје импресије преносили на платно.¹⁴

У таквој клими формиран је и Ђорђе Крстић (1851–1907), чији је (етнографски) опус умногоме утицао на стваралаштво првих генерација српских модерниста. Крстић је по налогу кнегиње/краљице Наталије Обреновић летње месеце 1881–1883. године провео путујући по ослобођеним крајевима Србије.¹⁵ Бележио је на платну пределе, народ и „разна ношава из округа нишког, топличког, пиротског и рудничког“.¹⁶ Тада настају слике мањих формата које приказују студије жена у народној ношњи, али и славне слике *На сјуденцу* (Девојка на извору, Гружанка) из 1882. године и *Под јадуком* (Гружанка) из 1881–1883,¹⁷ које представљају свршетак уметничког седмогодишњег минхенског раздобља.¹⁸

Слике етнографског модернизма заступљене су и у делу Надежде Петровић,¹⁹ Крстићеве ученице, минхенског и париског ђака. Сликаркин србијански период (1903–1910), оцењен као уметнички најплоднији, обилује фолклорним темама, али се оне сусрећу и касније.

Обилазећи Ресник, Призрен, Сићево и друге делове земље, Надежда Петровић упознаје сопствени завичај и слика „тај осунчани, патријархални, пиротески свет, сам по себи остатак прошлости и етнографије (...)“.²⁰ Определијујући се за народно у служби националног, као атипичан модел (европске) модерне слике, Петровић, као пионир српског раног модернизма, формира аутентичан тематски репертоар и сликарски израз. Попут Ивана Мештровића, колеге и пријатеља,²¹ залаже се за обликовање националног стила у уметности, који почива на спони националних и интернационалних обележја, али

12 Ј. Трајков, „Рад Владислава Тителбаха на истраживању и представљању српског културно-историјског и етнографског наслеђа“, *Корени* 7, 2009, 24–25.

13 Н. Макуљевић, *нав. дело*, 125.

14 Н. Макуљевић, „Путовања Милана Миловановића по Старој Србији, Македонији и Светој Гори 1907–1910. Прилог проучавању путовања српских уметника“, *Лесковачки зборник* 39, 1999, 108–109.

15 Ј. Трајков, „Албум краљице Наталије Обреновић“, *Крушевачки зборник* 13, 2008, 101.

16 М. Коларић, *Ђорђе Крстић*, Београд, 1977, 12.

17 Н. Кусовац, *Сликар Ђорђе Крстић (1851–1907)*, Београд, 2001, 116–119.

18 М. Коларић, *нав. дело*, 9.

19 М. Рацковић, „Етнографски елементи у сликарству Надежде Петровић“, у: *Злајном руком и сребрним сријом: етнографски предмети Париској ајдеље Надежде Петровић*, Чачак, 19–30.

20 М. Протић, *Српско сликарство XX века*. Књига 1, Београд, 62.

21 Надежда Петровић боравила је у париским данима у атељеу Ивана Мештровића. Обоје су се залагали за идеју југословенства и окупљања југословенских уметника у јединствен културни простор. Заједничке

и на јакој вези с народом, те утиче на подизање националног духа и културе на ширем југословенском простору.²²

За Надежду Петровић, национално је „народско, изворно, природно, надахнуто соковима земље и окренуто људима (...).“²³ Отуда бројне неуплећане, готово сирове физиономије и костими мушкараца и жена са села, које сликарка изводи с емпатијом, али без икакве примесе естетизације. Њени народски портрети настају као антитеза традиционалном, академском портрету, али и као деконструкција Крстићевих фигура у народним ношњама.²⁴ Како је сама истичала, „револуциона уметност носи у себи између осталих задатака и националне осећаје темперамента и карактера раса. Уколико је уметност индивидуалнија утолико носи темељније у свим својим потанкостима национални карактер.“²⁵

Елементи етнографског модернизма уочљиви су и у делу Зоре Петровић (1894–1962). После 1937. године сликарка је у свој колоритом обогатен опус почела да уводи и мотив жене у народној ношњи.²⁶ За време фолклористичке фазе (1945–1955) извела је читаву серију сељанки из различитих крајева некадашње Југославије,²⁷ међу којима су и дела монументалног формата интензивног колористичког набоја и изразите плошности. Прикази Банаћанки, Црногорки, Македонки одраз су сликаркиних потрага за исконским, неисквареним, народским, али и повод за примену смелих колористичких истраживања. Живописност народних мотива и боја подстицајно су деловали на сликаркину експресивну употребу боје, док је избор теме утицао на формирање мита о Зори Петровић као сликарки „наших људи“ и „нашег човека.“²⁸ Мада је стварала готово искључиво портрете и жанр-сцене „наших жена“, остаје отворено питање аутентичности ових приказа. Петровић није сликала приказе сељанки на пољу или у време рада, већ низ представа које наликују призорима костимираних модела које је доводила с периферије не би ли јој позирали у атељеу.²⁹

Идејне основе етнографског модернизма заступљене су и у опусу Бете Вукановић (рођ. *Babette Bachmayer*, 1872–1972), сликарке, карикатуристичке и ликовне педагошкиње, која је у дугој професионалној каријери утицала на креирање културне, друштвене и уметничке климе у Србији/Југославији.³⁰

Пореклом из баварског града Бамберга, Бета Вукановић се школовала у Минхену (1881–1897), који се сврстава у водеће уметничке центре друге по-

---

су им и народно-епско-историјске теме, као што су косовски мит тумачен двојако: код Мештровића у духу херојског епопејства, а код Надежде Петровић као представе изворне народности.

22 S. Bulimbašić, „Nadežda Petrović i Ivan Meštrović: motivacije nastojanja i pristupi oblikovanju nacionalne ideje u umjetnosti početkom 20. stoljeća“, u: *Naučni skup posvećen Nadeždi Petrović (1873–1915)*, ur. J. Jovanov, Novi Sad, 37.

23 Л. Трифуновић, *Српско сликарство 1900–1950*, Београд, 1973, 37.

24 L. Merenik, *Nadežda Petrović: projekat i sudbina*, Београд, 2006, 54.

25 Л. Трифуновић, *нав. дело*, 57.

26 J. Čubrilo, *Zora Petrović*, Београд, 2011, 86.

27 Н. Поповска, „Дела Зоре Петровић у Музеју града Београда“, *Годишњак града Београда* 49–50, 2002–2003, 319.

28 J. Čubrilo, „Унутар и изван контекста социјалистичког реализма – две слике Зоре Петровић из колекције Музеја града Београда“, *Годишњак града Београда* 54, 328.

29 J. Čubrilo, *нав. дело*, 87.

30 О улози и значају Бете Вукановић за српску и југословенску културу и уметност, опширно у: И. Борозан, „Између стварности и мита: Бета Вукановић и њена рецепција“, у *Еманципација VS. традиционализам: Бета Вукановић и њујорк модерна слика*, ур. Л. Мереник и И. Борозан, Београд (у припреми).

ловине 19. века у Европи. У баварској престоници сликарка је похађала Уметничко-занатску школу (*Kunstgewerbeschule*) и женско одељење при минхенској Ликовној академији.³¹ Паралелно се усавршала и у приватној школи Антона Ажбеа (1892–1896), коју су посећивали и бројни уметници са јужнословенског простора.³² У Ажбеовом атељеу, Бахмајер је упознала будућег супруга, сликара Ристу Вукановића (1873–1918), који је у баварској престоници боравио након краћег студијског задржавања у Петрограду.³³ По склапању брака, Вукановићи су напустили Минхен и 1898. године се настанили трајно у Србији.

Сликарка је тада почела потписивати радове ћирилично, усвојивши мужевљево презиме³⁴ и прихватавши Београд за нови дом и своје стално одредиште.

Мада је у Србију дошла из Минхена, *велике, интернационалне, модерне и космополитске вароши*, чија се друштвена и културна клима и те како разликовала од београдске, Бета Вукановић се без већих потешкоћа асимиловала у нову средину. Захваљујући супруговим познанствима, убрзо је склопила пријатељства с припадницима *највиших београдских кругова* и постала радо виђен гост најугледнијих грађанских породица.³⁵ Септембра 1898. године премијерно се представила српској јавности групном изложбом с Ристом Вукановићем и Симеоном Роксандићем³⁶ и постепено почела да уводи стилско-тематске иновације у свој сликарски опус.

Време доласка Бете Вукановић у Београд доводи се у везу с процватом плернизма као једног вида српског раног модернизма. Најављујући појаву импресионизма, српски плернеристи су инсистирали на важности боје, расветлили су колорит, а слику пренели у предео. Премда су унели извесне новине, остали су одани атељеу и реалистички обрађеном предмету.³⁷ Плернеристичка поетика, уочљива у опусу српских *Минхенаца*, прожела је и опус Бете Вукановић.³⁸ Мада је у прво време стварала под јаким утицајем академског образовања и минхенског сликарства реализма,³⁹ уметница је постепено прихватала упливе плернизма и умереног импресионизма.⁴⁰ Тамну гаму минхенских слика напустила је у корист расветљене палете србијанских. Посветила је колорит и увела пастелне боје, али је задржала чврсту и компактну форму, која почива на строгом академском цртежу. Приближила се импресионизму, што је најочљивије на славној слици *Лейњи дан* (1918–1919), али је остала доследна плернизму као један од његових најтипичнијих представника.⁴¹

31 V. Ristić, *Beta Vukanović*, 2004, Beograd, 93.

32 J. Секулић, *Минхенска школа и српско сликарство*, Београд, 2002, 34–36.

33 В. Ристић, „Риста Вукановић“, *Зборник за ликовне уметности и Мајице српске* 1, 1965, 366.

34 V. Ristić, *nav. delo*, 9.

35 З. Кулунџић, „Сликар г-ђа Бета Вукановић“, *Београдске оштинске новине* бр 1, 1940, 63–64.

36 V. Ristić, *nav. delo*, 5–8.

37 L. Trifunović, „Vreme srpskog impresionizma“, u: 1900–1920: *plenerizam, secesija, simbolizam, minhenski krug, impresionizam, ekspresionizam*, Beograd, 1973, 30.

38 В. Ристић, *Плернеристи и импресионисти*, Београд, 1967, 9.

39 Опширније у: И. Савић, „Рани сликарски опус Бете Вукановић и утицаји Минхена на њено стваралаштво“, у: *Еманципација VS. традиционализам: Бетина Вукановић и њен ка модерној слици*, ур. Л. Мереник и И. Борозан, Београд (у припреми).

40 Д. Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд, 1981, 222.

41 Н. Кусовац, *Бетина Вукановић*, Београд, 2010, 14.

Поред формалних иновација, сликарка је увела новине и у свој тематски репертоар. Док у раном периоду ствара претежно портрете (*Портрети моје мајке*, 1890–1899), жанр-композиције (*Крсна слава*, 1900) и, спорадично, актове (*Гатање*, 1906), у потоњем стваралаштву изводи и нове сижее. Ентеријери постепено уступају место екстеријерима, атеље се премешта у *plein-air*, а путовања постају предуслов за настанак уметничких остварења. „Треба упознати људе на оном месту где живе, наћи на њиховим лицима, међу њиховим кућама, у њиховим обичајима и начину одевања, оне снажне животне лепоте које увек узбуђују“,⁴² била је идеја водиља Бете Вукановић.

Инсистирање на важности путовања умногоме је одредило сликаркино свеукупно стваралаштво и утицало на појаву фолклорних мотива. Сами почеци сликаркиног србијанског опуса почивали су на упознавању престонице и њеног становништва. Мада је Бета Вукановић повремено сликала београдске пејзаже и ведуте,⁴³ њен фокус је био на људима. С нескривеним симпатијама је прилазила својим новим суграђанима, преносећи на платно њихов визуелни идентитет и исечке из свакодневице. Беспредрасудно је сликала јеврејско становништво са Дорћола и Јалије, Роме са Чубуре⁴⁴ и друге „расне типове“⁴⁵ са којима се сусретала. Поједина дела из овог тематског репертоара, попут пастелног *Портрети Пауле Духфелд*,⁴⁶ убрајају се у сликаркина успелија остварења.⁴⁷ Изведена у духу оријентализма, ова дела сведоче о њеном благонаклоном односу према „егзотичном Другом“.

Као ликовна хроничарка „занимљивих физиономија“, Бета Вукановић се није зауставила на приказу београдског становништва. Годинама које су уследиле, путовала је широм Србије, а потом и Југославије, у потрази за инспиративним моделима. Понекад су је ови, готово авантуристички подвизи, одводили на далека и забачена, али и егзотична места, као што је харем.⁴⁸

Осим дела које се могу тумачити у духу оријентализма, опус Бете Вукановић обухвата и остварења инспирисана фолклорном тематиком. Етнографански модернизам се у њеном стваралаштву огледа у сликама које приказују људе у народним ношњама и/или исечке из њихове свакодневице. Могуће их је поделити у две групе: једна садржи појединачне или групне портрете који указују на специфичност локалних физиономија и декоративност народних костима, док друга обухвата вишефигуралне композиције сеоске идиле, које представљају живот људи из различитих крајева Србије и Југославије.

42 Цитирано према: Б. Илић, „Вечити путник и неуморни уметник“, *Полиџика*, 8. октобар 1958, непагинирано.

43 Ј. Марковић, *Пејзажи Београда у XX веку*, Београд, 2006, 13, 15, 19.

44 V. Ristić, *nav. delo*, 36.

45 Синтагма је преузета из интервјуа Звонимира Кулунџића са Бетом Вукановић.

46 Бета Вукановић, *Јеврејка (Paula Duhfeld)*, око 1925, пастел, дим. 34,5 × 38,5 cm, Музеј града Београда, инв. бр. ЛБВ 55.

47 Ј. Марковић, *Лејлаи Бејле Вукановић*, Београд, 1990, 16.

48 О улози и значају harema у српској култури 19. века, опширније у: I. Ćirović, „Imagining the Forbidden: Representations of the Harem and Serbian Orientalism“, *El Prezente: Studies in Sephardic Culture*. Vol. 7 = *Menorah: Collection of papers*. Vol. 3, *Common Culture and Particular Identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans*, eds. Eliezer Papo et Nenad Makuljević (December 2013).

Сликање народских мотива доводи се у везу с визуелизацијом села као важне теме српског модернизма првих деценија 20. века. У Србији је почетком прошлог столећа сељаштво чинило 84,23% становништва.⁴⁹ Чланови сеоског домаћинства живели су махом у сиромаштву и били су неписмени. Издржавали су се од ситног и малог поседа, оскудевајући у стоци и пољопривредном инвентару. Тешки услови живота и рада погађали су нарочито жене, које су обављале послове на њиви и пољу, спремале храну, одржавале хигијену газдинства, неговале децу, шиле и ткале.⁵⁰

У делима српских и југословенских модерниста слика села је формирана као визуелни пандан слици града. Визуелизација урбаног почивала је на схватању града као изворишта модерности, али и њеног наличја.⁵¹ Глорификован као топос напретка и индустријализације, модерни град је у очима јавности био истовремено прокажен због ужурбаног начина живота и бодлеровског сплина.⁵² Такву визуру је поткрепљивало наличје урбанизације, на којој је почивала визуелизација модерног града као „слике експлоатисаности, алијенације, друштвене маргине.“⁵³

Село је, са друге стране, било поимано као синоним мирног живота и блиске споне с природом. Представе села се јављају као призори идиличних предела у којима обитава народ који живи на земљи и од земље.⁵⁴ Они одишу атмосфером наивности и неискварености, јер „румене сељанке, у живописној ношњи украшеној дукатима и везом, супротстављене су клонулим забраћеним радницима које дремају на дрвеним клупама, као слике промене, путање од села ка граду, од исконског до савременог.“⁵⁵

Сеоски амбијент као декорум фолклорних сижеа заступљен је у делу Бете Вукановић. Слика сеоског рада као *идеализоване везе са земљом*⁵⁶ уочљива је на слици *Берба шљива* (1924).⁵⁷ Она приказује две девојке и младића приликом заједничке акције сакупљања шљива (сл. 1). Бета Вукановић је извела три различито одевена представника српске народности. Девојка у првом плану је приказана у сведеној хаљини пастелне боје; сељанка која клечи убирајући плодове носи мараму на глави и кецељу око паса, док младић у позадини носи шајкачу као симбол нације.⁵⁸ Припадност селу додатно је потцртана маскулозним рукама погнуте сељанке, које указују на тежак рад, док њене босе ноге упућују на блискост са земљом од које живи већина сеоског становништва.

49 М. Исић, „Далеко од идиле: приватност на селу у кругу спорих промена“, у: *Приватни живој код Срба у двадесетом веку*, прир. Милан Ристовић, Београд, 379.

50 Исић, 380–384.

51 L. Benevolo, *Grad u istoriji Evrope*, Београд, 2004, 231–232.

52 О концепту Бодлеровог града на примеру Париза, опширније у: В. Елез, *О Бодлеровом Цвећу зла*, Београд, 2020, 67–144.

53 С. Чупић, „Наличје модернизације: слика Београда између два светска рата“, *Зборник Народног музеја* 19–2, 2010, 489.

54 С. Чупић, „Ideja nacionalnog u delu Nadežde Petrović i njenih savremenika“, у: *Naučni skup posvećen Nadeždi Petrović (1873–1915)*, прир. Ј. Јованов, Нови Сад, 2016, 51.

55 С. Чупић, *Теме и идеје модерног: српско сликарство 1900–1941*, Нови Сад, 2017, 59.

56 Исић.

57 Бета Вукановић, *Берба шљива*, 1923, уље на платну, дим. 107 × 83 cm, Народни музеј Србије, инв. бр. 397.

58 М. Јовановић, *Народна ношња у Србији у XIX веку*, Београд, 1979, 62; Ј. Бјеладиновић, *Народне ношње у XIX и XX веку. Србија и суседне земље*, Београд, 2011, 247.

Стиче се утисак да девојка у првом плану слике, пре репрезент града него села, убира плодове мукотрпног рада младих сељака који скромно и марљиво сакупљају плодове у шљивику.

Сличној тематици припада и слика *Девојка ђод воћком* (око 1912).⁵⁹ Попут *сѣйаиичне делешке*, сликарка приказује заустављени тренутак приликом брња воћа (сл. 2). У крошњи зрелих плодова приказује младу сељанку с марамом чије лице, пуних, румених образа, одише народном изворношћу, једрошћу и свежином. Слична тема прожима и стваралаштво сликаркиног савременика, Саве Шумановића. У последњем шидском периоду, сликар изводи низ радова из серије берба грождја, сликајући мултиплициране приказе берачица.⁶⁰ Мада контекстуално изведене на потпуно другачији начин, с еротским призвукот код Шумановића⁶¹ и крајњом невиношћу код Бете Вукановић, ове слике поседују као заједнички именитељ идеализовану стварност сеоских жена и њихових свакодневних активности.

Поред слика сеоског рада, етнограђански модернизам Бете Вукановић обухвата и представе доколице. *Одмор у ђољу* (1946)⁶² вишефигурална је композиција која приказује ретке моменте одмора сеоских житеља (сл. 3). Изведена вибрантним колоритом, протканим доминантним контрастом жуте и плаве боје, слика представља замрзнути исечак из сеоске свакодневице. Наизглед, спонтан, а, у ствари, изрежиран приказ, овај *народски* садржај представља сеоску идилу. Изванвременска атмосфера којом слика одише, одлика је и портрета *Цијанчејџа* (*Гушчарице*)⁶³ из (око) 1912. године (сл. 4). Босоноги женски модел у дугачкој хаљини са белом кецељом ноншалантно позира у природном окружењу. Готово идентичан сликарски поступак и колорит којима су уобличени женски модел и природни околиш додатно сведоче о повезивању сеоске жене са „царством природе.“⁶⁴ Необичан атрибут у виду цигарете која алудира на пушење као друштвено неадекватну активност за жену у патријархалном друштву⁶⁵ употпуњује слику о слободарском духу портретисане, за коју очито не важе канони *ђожелној* женског понашања.

На поменутих фолкорним сликама, Бета Вукановић је приказала типизираних представнике народа, не придајући, при томе, већу пажњу документарној вредности костима и пратећих аксесоара. То ће у већој мери бити случај са другом потцелином њеног етнограђанског стваралаштва, које подразумева

59 Бета Вукановић, *Девојка ђод воћком*, око 1912. године, уље на платну, дим. 72 × 71 cm, Народни музеј Србије, инв. бр. 419.

60 О. Тутић, „Берачице у делу Саве Шумановића“, *Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu* 18, Beograd, 2021, 67–78.

61 С. Чупић, *нав. дело*, 50.

62 Бета Вукановић, *Одмор у ђољу*, 1946, уље на платну, дим. 79 × 100 cm, приватно власништво.

63 Бета Вукановић, *Цијанче* (*Гушчарица*), око 1912. године, уље на платну, дим. 86 × 66 cm, Народни музеј Србије, инв. бр. 713.

64 L. Nochlin, „Žene, umetnost i moć“, u: *Uvod u feminističke teorije slike*, прir. Branislava Anđelković, Beograd, 2002, 140.

65 С. Чупић, *Грађански модернизам и ђојуларна култура: еђизоге модној, ђомогној и модерној* (1918–1941), Нови Сад, 102.

портретске представе различитих народности, са којима се сликарка сусрета-ла путујући широм Србије и Југославије.

Бета Вукановић је била посебно наклоњена Јужној Србији и њеним становницима.⁶⁶ Нарочито је волела Призрен и радо му се враћала. С посебним симпатијама је сликала Призренке. На истоименој слици из 1936. године⁶⁷ сликарка је приказала три девојке одевене у локалне костиме, који указују на плурализам културних модела заступљених у Призрену крајем 19. и почетком 20. века.⁶⁸

Област Косова и Метохије се одликује веома разнородним народним ношњама, које обилују разноврсним облицима и украсима. Префињеност израде, складан колорит, богат вез и орнаментика одликују женску ношњу са тих простора.⁶⁹ Стилски упливи оријенталне одеће као доминантног вида одевања призренског становништва, али и изузетна занатска израда у погледу модела и накита,⁷⁰ неоспорно су утицали на сликарку приликом селекције модела. Она је на слици приказала основни вид призренске одеће настале под истанбулским утицајем – кошуљу, јелек, мисирабу, цубе, доламу, антерију и димије.⁷¹ Њена визуелизација Призренки почива на плошности и разради одевних детаља уз понеки споредни аксесоар, попут ибрика насликаног у десном углу слике.

Поред слика србијанских људи и предела, Бета Вукановић је свој етнографски репертоар проширила и визуелизацијом осталих народности са простора некадашње Југославије. Шароликост мотива на костимима и њихова живописност инспирисали су уметницу. Том корпусу слика припадају прикази Словенки и типичних словеначких ношњи. На портрету Словенке из Лега-та Бете Вукановић⁷² насликана је допојасна представа младе жене из народа (сл. 5). Слика се фокусира на девојчин лик с посебним нагласком на типично женско оглавље, које је могло бити из Љубљане (Шишка) или са Бледа.⁷³ Лик модела одише неисквареним народским духом. Може се посматрати као типизирани приказ народне жене и визуелни репрезент ношње из словеначких крајева. Исто важи и за приказ младе Херцеговке, који је употпуњен и аксесоаром. На слици је с великом прецизношћу дочаран изглед херцеговачке народне ношње и дочарано богатство мотива, те интензиван црвени колорит као обележје таквог ношива. Уз жену која позира, приказан је и ибрик као аксесорни додатак, који додатно потцртава утисак свесне изрежираности и неспонтаности представе, попут оних које су настајале у сликаркином атељеу.

66 З. Кулунџић, *нав. дело*, 61.

67 Бета Вукановић, *Призренке*, 1936, уље на платну, приватно власништво (према: З. Кулунџић, *нав. дело*, 62).

68 М. М. Менковић, *Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и првој половини XX века*, Београд, 2013, 13.

69 М. Дармановић и М. Менковић, *Етнографско наслеђе Косова и Метохије: одеване и текстил из збирки Музеја у Приштини и Етнографској музеја у Београду*, Београд, 2015, 40.

70 М. М. Менковић, *нав. дело*, 149.

71 *Истио*, 152.

72 Бета Вукановић, *Словенка*, акварел, дим. 36 × 50 cm, Музеј града Београда, инв. бр. ЛБВ 85 и Бета Вукановић, *Словенка*, акварел, дим. 40 × 53 cm, Музеј града Београда, инв. бр. ЛБВ 131.

73 V. Kirin, *Narodne nošnje Jugoslavije, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija, Srbija, Kosovo, Vojvodina, Zagreb*, 1986, 11, 12.

Поред афинитета према србијанским и југословенским етнограђанским темама, Бета Вукановић је испољила интересовање и за немачке „фолк“ мотиве, о чему сведоче поједине слике из њеног београдског Легата.

По општој атмосфери, *Портрети баварске сељанке*,⁷⁴ као репрезентативан пример таквог тематског видокруга, одише модерним и етнограђанским (сл. 6). Сликарка је модел приказан у седећем положају, у полупрофилу, сместила у ентеријер, употпуњен присуством још једне женске прилике, чија је анонимност постигнута недовршеним цртама лица.

Жена из првог плана слике одевена је у сведену хаљину, употпуњену декоративним модним аксесоаром, у виду дамског шешира и бисерне огрлице. На први поглед, стиче се утисак да је реч о типичном грађанском портрету, за који позира представница *bourgeois* културе позног 19. века. О њеном скромном пореклу сведочи, међутим, мотив кецеље, који указује на жену из народа. Портретисана је приказана у тренутку доколице, док готово невољно позира држећи књигу у рукама. Да није самог назива слике и кецеље цветног дезена, који указују на потенцијални „етно“ моменат, слика би могла да се подведе под типичан приказ жена које обитавају у „женским“ просторима. Занимљив је сликаркин избор да представи сељанку у модерном руху, позирајући у костиму који има елементе дирндла, народне баварске ношње, и данас у употреби.

Поред сликарства, о Бетином интересовању за фолкор сведочи и чињеница да је за живота сакупљала и етнологски материјал, до којег је долазила путујући широм земље. Разнолики етнологски предмети постали су тако саставни део сликаркиног атељеа,⁷⁵ о чему сведоче сачуване фотографије њеног ентеријера. Попут сликара Надежде Петровић и Паје Јовановића, Бета Вукановић је део своје заоставштине, који обухвата тепихе, столњаке, зделице и друге предмете, поклонила Етнографском музеју.⁷⁶ Колекционирање ових предмета указује на то да се њено интересовање није задржало искључиво на етнографском као сликарском мотиву, већ и на поседовању материјалног сведочанства народне радиности и културе.

„(...) по читавом атељеу, по зидовима, наслоњачама, столицама и сточићима налазе се многобројни српски народни везови и украси од кованог метала: послужаоници, ибрици, кубуре, ханцари, копче...“, приметио је Звонимир Кулунџић приликом посете сликаркином атељеу 1940. године.⁷⁷ Како му је сама сликарка саопштила, поседовала је „још читаву колекцију сличних радова.“ Већину предмета је сакупљала са супругом или самостално, на путовањима, а поједине је, попут ћилима који јој је даровао Бранислав Нушић, добијала на поклон.⁷⁸

74 Бета Вукановић, *Баварска сељанка*, уље на платну, дим. 61 × 82 cm, Музеј града Београда, инв. бр. ЛБВ 16.

75 Сликарка је променила неколико атељеа у Београду, али је најдуже стварала у атељеу у згради Коларчевог народног универзитета, чије су фотографије до данас сачуване.

76 Ј. Савић, „Етнографска колекција Надежде Петровић“, у: *Златном руком и сребрним сриом: етнографски њредмеји Париској атељеа Надежде Петровић*, Чачак, 2021, 51.

Ауторка изражава захвалност Јелени Савић, вишем кустосу Етнографског музеја у Београду, Милицы Милић, библиотекарки и Јелени Пушици, начелници библиотеке Етнографског музеја у Београду, на помоћи приликом истраживања.

77 З. Кулунџић, *нав. дело*, 61.

78 Р. Поповић, „У посети код Бете Вукановић“, *НИН*, 25. 10. 1959, непагинирано.

Слике етнограђанског модернизма Бете Вукановић настајале су из сликар-кине радозналости према живописним моделима, који су у време њеног до-ласка припадале „егзотичном“ Другом. Сликајући беспредрасудно србијанске и југословенске „фолк“ мотиве, сликарка је индиректно представљала и део свог новоизабраног идентитета. Иако у почетку са позиције „европског“ Дру-гог, сликарка је постала благонаклона ликовна хроничарка народних типова Југославије и, како наводи Звонимир Кулунџић, прва Немица која је наслика-ла разноликост југословенских и народних раса.

Представом аутентичних костима, које је суптилно уобличио сопственим сликарским рукописом, насликала је визуелни идентитет портретисаних из различитих крајева и региона. У фокусу њеног интересовања биле су превас-ходно жене, док се мушкарци јављају само спорадично као део вишефигурал-них фолклорних композиција. Очито је да је Бети Вукановић као жени и сли-карки свет женских (анонимних) модела био близак и доступан.

На својим етнограђанским сликама успешно је приказала разноликост ју-гословенске народности и вибралним језиком живописног колорита, који је био у складу са питорескношћу костима, формирала је богат фолклорни видо-круг мотива који добијају посебно значење када се узме у обзир сликаркино порекло.

Мада су и други сликари, Бетини савременици, развијали и етнограђански спектар мотива, Бета Вукановић их је сликала без већих идеолошких претен-зија, што је био случај Надежде Петровић. Није тежила ни манифестацији но-вих ликовних поетика, чему су стремили Зора Петровић или Сава Шумано-вић. Бета Вукановић је своје фолк-мотиве сликала самосвојно и приступала им благонаклоно. Прихватајући различитост физиономија и њима одговара-јућих костима, сликарка је индиректно пригрлила и свој нови (национални) идентитет, што је потврђено и бројним хуманитарним акцијама током ратова и оданости српском народу у време окупације.

ЛИТЕРАТУРА:

Benevolo, Leonardo

Grad u istoriji Evrope, Clio, Beograd, 2004.

Бјеладиновић, Јасна

Народне ношње у XIX и XX веку. Србија и суседне земље, Етнографски музеј, Београд, 2011.

Борозан, Игор.

„Између стварности и мита: Бета Вукановић и њена рецепција“, у: *Еманципација VS. традиционализам: Бета Вукановић и њу ка модерној слици*, ур. Л. Мереник и И. Борозан, Музеј града Београда, Београд (у припреми)

Bulimbašić, Sandi

„Nadežda Petrović i Ivan Meštrović: motivacije nastojanja i pristupi oblikovanju nacionalne ideje u umjetnosti početkom 20. stoljeća“, у: *Nauci skup posvećen Nadeždi Petrović (1873–1915)*, ур. Ј. Jovanov, Spomen-zbirka Nadežde Petrović, Novi Sad, 2016, 23–42.

Vasić, Pavle

Motivi Bete Vukanović, Kulturni centar Beograda, Beograd, 1966.

Дармановић Мина и Менковић Мирјана

Етнографско наслеђе Косова и Метохије: одевање и текстил из збирки Музеја у Приштини и Етнографској музеја у Београду, Службени гласник, Београд, 2015.

Елез, Весна

О Бодлеровом Цвећу зла, Универзитет у Београду, Филолошки факултет и Досије студио, Београд, 2020.

Ивановић, Никола

Идентификација(и): представља жена у српском сликарству (1918–1941), Галерија Маџице српске, Нови Сад, 2021.

Илић, Б

„Вечити путник и неуморни уметник“, *Политика*, 8. октобар 1958.

Исић, Момчило

„Далеко од идиле: приватност на селу у кругу спорих промена“, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, прир. Милан Ристовић, Clio, Београд, 2007, 379–407.

Јовановић, Милка

Народна ношња у Србији у XIX веку, Српска академија наука и уметности, Београд, 1979.

Kirin, Vladimir

Narodne nošnje Jugoslavije, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija, Srbija, Kosovo, Vojvodina, Naša djeca, Zagreb, 1986.

Коларић, Миодраг

Ђорђе Крстић, Српска академија наука и уметности, Београд, 1977.

Кулунџић, Звонимир

„Сликари г-ђа Бета Вукановић“, Београдске оштинске новине бр 1, 1940, 56–65.

Кусовац, Никола

Сликари Ђорђе Крстић (1851–1907), Народни музеј, Београд, 2001.

Кусовац, Никола

Бетина Вукановић, Галерија РТС, Београд, 2010.

Макуљевић, Ненад

„Путовања Милана Миловановића по Старој Србији, Македонији и Светој Гори 1907–1910. Прилог проучавању путовања српских уметника,“ Лесковачки зборник 39 (1999), 107–116.

Макуљевић, Ненад

Уметност и национална идеја у XIX веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006.

Марковић, Јасна

Летина Бетина Вукановић, Музеј града Београда, Београд, 1990.

Марковић, Јасна

Пејзажи Београда у XX веку, Музеј града Београда, Београд, 2006.

Медаковић, Дејан

Српска уметност у XIX веку, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.

Менковић, Мирјана М.

Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и првој половини XX века: музејске колекције као извор за истраживање културе одевања, Етнографски музеј, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије, Београд, 2013.

Merenik, Lidija

Nadežda Petrović: projekat i sudbina, TOPY, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2006.

Мереник, Лидија

Модернизми – континуитети и сучељавања, Галерија Матице српске, Нови Сад, 2017.

Nohlin, Linda

„Žene, umetnost i moć“, u: *Uvod u feminističke teorije slike*, prir. Branislava Anđelković, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 2002.

Поповић, Р

„У посети код Бете Вукановић“, *НИН*, 25. 10. 1959.

Поповска, Наташа

„Дела Зоре Петровић у Музеју града Београда“, *Годишњак рада Београда* 49–50 (2002–2003), 311–332.

Протић, Миодраг

Српско сликарство XX века, књига 1, Нолит, Београд, 1970.

Рацковић, Мирјана

„Етнографски елементи у сликарству Надежде Петровић“, у: *Златном руком и сребрним срјом: етнографски предмети Париског ателјеа Надежде Петровић*, Уметничка галерија „Надежда Петровић“, Чачак, 2021, 19–33.

Ристић, Вера

„Риста Вукановић“, *Зборник за ликовне уметности Мајице српске* 1, 1965, 353–371.

Ристић, Вера

Пленеристи и импресионисти, Народни музеј, Београд, 1967.

Ristić, Vera

Beta Vukanović, Топу: Vojnoizdavački zavod: Muzej grada Beograda, Beograd, 2004.

Савић, Исидора

„Рани сликарски опус Бете Вукановић и утицаји Минхена на њено стваралаштво“, у: *Еманципација VS. традиционализам: Бетина Вукановић и њуј ка модерној слици*, ур. Л. Мереник и И. Борозан, Музеј града Београда, Београд (у припреми)

Савић, Јелена

„Етнографска колекција Надежде Петровић“, *Златном руком и сребрним срјом: етнографски предмети Париског ателјеа Надежде Петровић*, Уметничка галерија „Надежда Петровић“, Чачак, 2021, 51–59.

Секулић, Јован

Минхенска школа и српско сликарство, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002.

Smit, Antoni

Nacionalni identitet, Biblioteka XX века, Beograd, 1998.

Трајков, Јасмина.

„Албум краљице Наталије Обреновић“, *Крушевачки зборник* 13, 2008, 101–121.

Трајков, Јасмина

„Рад Владислава Тителбаха на истраживању и представљању српског културно-историјског и етнографског наслеђа“, *Корени* 7, 2009, 23–29.

Трифуновић, Лазар

Српско сликарство 1900–1950, Нолит, Београд, 1973.

Trifunović, Lazar

„Vreme srpskog impresionizma“, u: *1900–1920: plenerizam, secesija, simbolizam, minhenski krug, impresionizam, ekspresionizam*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 1973.

Tutić, Ognjen

„Beračice u delu Save Šumanovića“, *Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu* 18, 2021, 65–80.

Ćirović, Irena

„Imagining the Forbidden: Representations of the Harem and Serbian Orientalism“, *El Prezente: Studies in Sephardic Culture*. Vol. 7 = *Menorah: Collection of papers*. Vol. 3, *Common Culture and Particular Identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans*, eds. Eliezer Papo et Nenad Makuljević (December 2013), 247–264.

Чубрило, Јасмина

„Унутар и изван контекста социјалистичког реализма – две слике Зоре Петровић из колекције Музеја града Београда“, *Годишњак града Београда* 54, 327–339, 2007.

Čubrilo Jasmina

Zora Petrović, Тору, Београд, 2011.

Чупић, Симона

„Наличје модернизације: слика Београда између два светска рата“, *Зборник Народног музеја* 19–2, 2010, 485–498.

Чупић, Симона

Грађански модернизам и популарна култура: епизоде модног, погодног и модерног (1918–1941), Галерија Матице српске, Нови Сад, 2011.

Čupić, Simona

„Ideja nacionalnog u delu Nadežde Petrović i njenih savremenika“, u: *Naučni skup posvećen Nadeždi Petrović (1873–1915)*, ur. J. Jovanov, Spomen-zbirka Pavla Beljanskog, Novi Sad, 2016, 45–55.

Чупић, Симона

Теме и идеје модерног: српско сликарство 1900–1941, Галерија Матице српске, Нови Сад, 2017.

ETHNOBOURGEOIS MODERNISM: FOLKLORE MOTIFS IN THE WORK OF BETA VUKANOVIĆ

SUMMARY

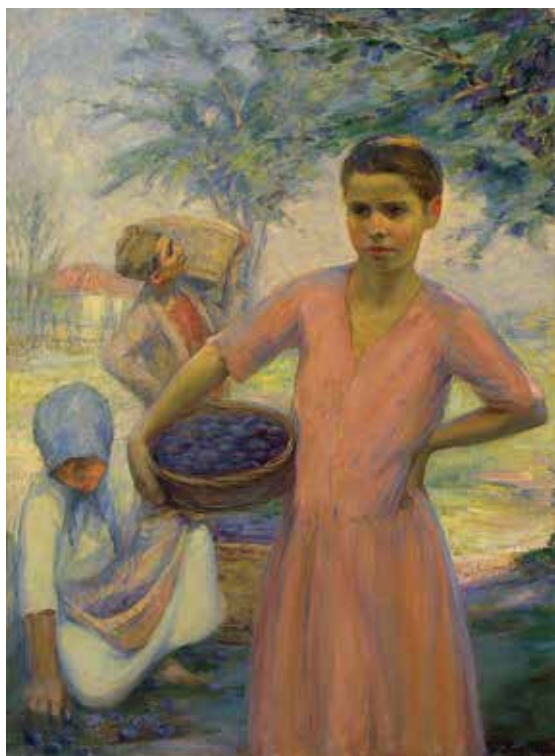
During the course of her long professional career, the painter, fine arts pedagogue and caricaturist Beta Vukanović (b. Babette Bachmayer, 1872–1972) developed a broad thematic repertoire encompassing folklore sujets, based on everyday scenes featuring village women and children. Presented in the field, during harvest or in rare moments of leisure, her anonymous models, dressed in folklore clothes, constitute the embodiment of the ideal of the original, pristine folk life. Created as a result of the artist's frequent travels across Yugoslavia of that time, as well as through her native Bavaria, these idealized portraits and segments of everyday village life constitute created scenes that are seemingly based on the documentary value of authentic physiognomies and costumes.

Realised in the spirit of ethnobourgeois modernism, based on a certain tension between “traditional” contents and “modern” painterly expression, the folklore sujets of Beta Vukanović are closely related to the ethnobourgeois images of her coevals such as Nadežda Petrović, Zora Petrović, Sava Šumanović and others, who strove to present a combination of the ethnic and the bourgeois through idyllic scenes of rural life.

In the creative opus of Beta Vukanović, such scenes do not solely represent the artist's intention to accent the ethnos through the image of the present moment as a determinant of modernity, but also point to a benevolent gaze of the European “Other” confronted with Serbian “sweet folk motifs”.

Key words: Beta Vukanović, ethnobourgeois modernism, folklore motifs, images of folk life, the village, European “Other”

Isidora S. Savić, E-mail: isidora.savic@mgb.org.rs

Сл.1 Бета Вукановић, *Берба шљива*, 1923, уље на платну, дим. 107 × 83 cm, Народни музеј Србије, инв. бр. 397.

Fig.1 Beta Vukanović, *Picking Plums*, 1923, oil on canvas, dimensions: 107 × 83 cm, The National Museum of Serbia, inventory no. 397.

Сл. 2 Бета Вукановић, *Девојка под воћком*, око 1912. године, уље на платну, дим. 72 × 71 cm, Народни музеј Србије, инв. бр.419.

Fig. 2 Beta Vukanović, *Girl under a Fruit Tree*, ca. 1912, oil on canvas, dimensions: 72 × 71 cm, The National Museum of Serbia, inventory no. 419.

Сл. 3 Бета Вукановић,
Одмор у њољу, 1946,
уље на платну, дим.
79 × 100 cm, приватно
власништво

Fig. 3 Beta Vukanović,
Rest in the Field,
1946, oil on canvas,
dimensions: 79 × 100
cm, privately owned.

Сл. 4 Бета Вукановић, *Циџанче*
(*Гушчарица*), око 1912.
године, уље на платну,
дим. 86 × 66 cm, Народни музеј
Србије, инв. бр. 713.

Fig. 4 Beta Vukanović, *Gypsy Girl (Goose Girl)*, ca. 1912, oil on canvas, dimensions: 86 × 66 cm, The National Museum of Serbia, inventory no. 713.

Сл. 5 Бета Вукановић, *Словенка*,
акварел, дим. 36 × 50 cm, Музеј
града Београда, инв. бр. ЛБВ 85.

Fig. 5 Beta Vukanović, *Slovenian Girl*,
watercolour, dimensions: 36 × 50 cm,
The Museum of the City of Belgrade,
inventory no. LBV 85.

Сл. 6 Бета Вукановић, *Баварска сељан-
ка*, дим. 61 × 82 cm, Музеј града Београда,
инв. бр. ЛБВ 16.

Fig. 6 Beta Vukanović, *Bavarian Peasant
Girl*, dimensions: 61 × 82 cm, The Museum
of the City of Belgrade,
inventory no. LBV 16.